

# ȘCOALA ORTODOXĂ ȘI GRECO-CATOLICĂ ÎN BIHOR ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XIX

de

**Radu Milian**

Când vorbim despre învățământul românesc din Bihor în secolul al XIX-lea, automat vorbim despre învățământul confesional. Diferențe prea mari de organizare și conținut între învățământul celor două confesiuni nu există. Acest lucru este valabil însă, doar pentru *școlile populare*. În ceea ce privește învățământul mediu, acesta era reprezentat doar de gimnaziul greco-catolic de la Beiuș. Bariera confesională nu a existat în ceea ce privește școlarizarea copiilor celor două confesiuni românești. Învățământ superior în limba română nu exista. De altfel, nici ortodocșii, nici greco-catolicii, nu au avut învățământ confesional superior în Bihor, până spre finele secolului trecut, când s-a deschis un seminar ortodox la Oradea, dar care nu a avut viață lungă<sup>1</sup>. Preoții și învățătorii de care aveau nevoie cele două confesiuni, erau pregătiți la Arad sau Sibiu, cei ortodocși și la Blaj cei greco-catolici. Analiza învățământului confesional va fi făcută la nivel de protopopiate, urmând a fi completată cu date statistice referitoare la întreaga regiune. Începem această analiză în funcție de vechimea școlilor, deci cu confesiunea ortodoxă.

## **Școlile confesionale ortodoxe**

Ceea mai mare parte a populației din Bihor era în secolul trecut majoritar ortodoxă. La începutul secolului situația școlară a românilor ortodocși nu era din cele mai bune. N. Firu, aprecia că la un număr de 80-100 de sate, aveam între 4 și 6 școli<sup>2</sup>. Unele din ele ființau de peste două secole, cu *“dieci din Țara Moldovei”*, care predau rânduilele și cântările bisericești. Ca exemple, avem pe: Popa Mihai din Topa de Sus, care la 1658 copiază cărți bisericești; Vasile Sporje din Răbăgani, care la 1730 copiază un liturghier cu însemnarea *“scris-am eu dascălul Vasile Sporje în sat la Răbăgani, 30 iulie 1730”* sau Ștefan Popu, copist de manuscrise în Sâmbășag (Sâmbăta) și protopopul Petre din Tinăud (1685)<sup>3</sup>. Nu trebuie uitat nici satul Stracoș, dar cel mai important centru pare a fi fost satul Luncasprie, de unde

---

<sup>1</sup> V. Popeangă, *Școala românească din Transilvania și lupta ei pentru unire* (1867-1918), Editura Didactică și Pedagogică, București, 1974, p. 80.

<sup>2</sup> N. Firu, *Date și documente*, Editura Arădeana, Arad, 1910, p. 8.

<sup>3</sup> Ștefan Meteș, *Istoria bisericii*, Editura Diecesană, Arad, 1918, p. 285 și 372.

datează cea mai veche scriere din Crișana.<sup>4</sup>

În epoca "*Ratio Educationis*" (1777) sunt înființate în comitatul Bihor 14 școli: la Ceișoara, Sâmboașag, Pomezău, Căbești, Curățele, Șoimi, Beiuș, Vașcău, Uileac, Rieni, Ceica, Lazuri, Buntești și Fănață. În anul 1814 aceste școli vor trece de la gradul de "*școli rurale*", la cel de "*Districtualis oscol*" și le vor fi arondate câte 10-18 filiale (cătune).<sup>5</sup> Spre mijlocul secolului trecut frecventau regulat școala între 3000-5000 de elevi ortodocși. Ei aveau la dispoziție aproximativ 40-50 de școli dotate modest. Din păcate, statisticile înregistrează situația mai exactă a școlilor de abia către sfârșitul secolului. Frecvența la cursuri înregistrează în funcție de regiune și sezon cifre situate între 35 și 85%. Spre sfârșitul secolului, când putem opera cu date ceva mai exacte, aceasta se situează undeva înspre 60%.<sup>6</sup> Un adversar serios al învățământului sătesc era sărăcia, și nu arareori munca câmpului sau păstoritul.<sup>7</sup> Cu toate greutățile întâmpinate, biserica ortodoxă, prin slujitorii ei, ținea treaz interesul pentru carte. Preotul și învățătorul s-au implicat tot mai mult în viața satului românesc<sup>8</sup>, deoarece, statul nu va susține în toată perioada amintită nici o școală românească. Eforturile bisericilor românești, ortodoxă și greco-catolică, au făcut ca, într-o perioadă de jumătate de secol numărul școlilor confesionale românești să crească cu mai bine de 100%. Așadar, la 1900 aveam în Bihor 133 de școli confesionale românești, cu 179 de învățători. Dintre acestea, 88 erau ortodoxe, cu 179 de învățători, iar 45 aparțineau bisericii unite cu Roma, care aveau 65 de învățători. În paralel, statul maghiar susținea 154 școli de stat cu limba de predare maghiară, încadrate cu 421 de învățători și 188 de școli reformate și romano-catolice cu 572 de învățători, cu alte cuvinte, un total de 342 de școli și 993 de învățători. Mai existau de asemenea, 9 școli evreiești cu 27 de învățători. Fiecare școala de stat sau confesională maghiară era încadrată de un număr de învățători care varia între 6 și 15. În schimb, școlile românești, în cele mai bune cazuri, dispuneau de câte un singur învățător. În multe cazuri, un singur învățător român, trebuia să predea la 2 sate.<sup>9</sup>

<sup>4</sup> V. Mangra, *Rolul diecilor din Moldova în cultura românilor din Bihor în sec. XVII*, în revista *Familia*, anul XX, nr.8/1892, p. 205; vezi N. Firu, *Vechi urme de cultură românească în Bihor*, Editura Oradium, 1892, p.20.

<sup>5</sup> N. Firu, *op. cit.*, p.8.

<sup>6</sup> Arhivele Naționale ale României - Direcția jud. Bihor (în continuare ANR - DJBh), fond *Protopopiatul ortodox Beiuș*, dosar nr. 3/1850, f. 7-32? 14/1877, f. 30-47 mai vezi *Protocolul despre ședințele sinodului eparhial din dieceza româna greco-ortodoxă a Aradului*, tiparul Editurii Diecezane, Arad, 1898, p. 85.

<sup>7</sup> *Ibidem*, dosar nr. 3/1850, f. 8-40 4/1868, f. 10, 31, 73? 18/1877, f. 11, 17? 50/1895, f. 200-214.

<sup>8</sup> *Ibidem*, dosar nr. 68/1898.

<sup>9</sup> A. Tripou, *Monografia almanah a Crișanei*, Editura Buna-Vestire, Oradea, 1923, p. 41.

Evenimentele politice au marcat și ele sistemul de învățământ. În perioada revoluției pașoptiste multe școli sâsești au fost închise, fie din cauza transformării satelor în teatre de operațiuni, fie din cauza participării multor învățători la evenimente<sup>10</sup>. După înfrângerea revoluției, Ministerul Instrucției din imperiu, a emis un regulament potrivit căruia școlile întreținute de biserică își puteau relua activitatea, respectând cu strictețe cadrul legal. Statul nu intervenea în organizarea și administrarea școlilor decât atunci când programa de învățământ nu respecta programa generală<sup>11</sup>. O parte din ele și-au reluat activitatea abia la începutul epocii liberale, când se părea că, în sfârșit, se deschidea calea înțelegerii între naționalități<sup>12</sup>. Începând cu 1867 școlile naționalităților vor fi din nou în pericol. Pentru a rezista în noile condiții, biserica a trecut la reorganizarea întregului învățământ confesional. Așa apare *“Regulamentul Provizoriu pentru administrarea învățământului național ortodox în districtul Oradiei,”* elaborat la data de 12 august 1870 de către Consistoriul greco-ortodox de Oradea, după ce, în cadrul *“Congresului Național”* desfășurat în toamna anului 1868, odată cu statutul organic al bisericii ortodoxe a fost votat și regulamentul cadru de organizare a învățământului confesional românesc din Transilvania.

Regulamentul are 46 de articole, grupate pe trei părți:

- Partea I - Școala (localul, frecvența, obiecte de învățământ);
- Partea II-a - Condițiile de numire ale învățătorilor ;
- Partea a III-a - Organizarea inspecțiilor.<sup>13</sup>

În *Partea I-a*, în articolul 1 se arată caracterul confesional și național al școlilor *poporale* românești, înființate de românii ortodocși. Dreptul bisericii de a organiza școli era apărut de *Statutul organic* și de Legea XXVIII din 1868. Articolul 2 obliga consistoriul să îndeplinească condițiile prevăzute de legile în vigoare pentru buna funcționare a școlilor confesionale. Articolul 3 stabilea condițiile ce trebuiau a fi îndeplinite de către comitetele parohiale:

- edificiul școlii;
- frecvența școlară;
- respectarea programei școlare;
- stabilirea datei vacanțelor (feeriilor).

Articolele 3-5 stabileau caracteristicile tehnice ale sălilor de curs:

- săli spațioase,
- luminoase,
- sănătoase (umiditate optimă).

<sup>10</sup> L. Maior, *Activitatea lui Axente Sever în primăvara anului revoluționar 1849*, în *Studii de istorie*, Cluj, 1966.

<sup>11</sup> ANR-DJBh, fond *Episcopia Ortodoxă Oradea*, dosar nr. 34/1850-1851, f. 129-130.

<sup>12</sup> ANR-DJBh., *fond. cit.*, dosar nr. 3/1850 2/1866.

<sup>13</sup> *Ibidem*, dosar nr. 3/1869-1870, f. 158-170.

În cazul în care nu toate satele puteau asigura aceste condiții sau plata învățătorului, regulamentul prevedea posibilitatea de comasare a școlilor, cu condiția ca distanța dintre localitățile deservite de aceeași școală să nu fie mai mare de 0,5 mile.

Referitor la frecvență, elevii cu vârste între 6 și 12 ani erau obligați să urmeze cursurile zilnic iar cei care aveau între 12 și 15 ani aveau obligația să participe doar la cursurile organizate duminică și în zilele de sărbătoare - vara de cel puțin 2 ori pe săptămână iar iarna de 9 ori - (art. 8 și 9). Dacă duminică nu exista timp destul pentru astfel de activități, ele se continuau în cursul săptămânii. Articolul 10 cerea preotului să-i îndrume pe copii la școală, să le arate folosul învățaturii dar și pedepsele (*gloabele*) pentru părinții care nu-și trimiteau copii la școală. Consistoriul trebuia înștiințat săptămânal despre frecvență (art. 11).

Inspectoratul local era obligat să execute, potrivit articolului 4 din Legea 38/1868, pedepsele asupra părinților ai căror elevi nu frecventau școala. La prima absență amenda era de 50 de crăițari, crescând pentru a doua la 1 florin, apoi la 2 florini. La a treia absență amenda se dubla, ajungând la 4 florini iar la a cincea copilul era dat în grija unui tutore, părintelui revenindu-i cheltuielile de întreținere (art. 12). În fiecare lună, inspectoratul local trebuia să înainteze inspectoratului cercual un raport privitor la frecvență (art. 13). Inspectoratul cercual avea obligația să cerceteze dacă judele comunal a încasat amenzile (art. 14) și să facă un raport consistoriului cu frecvența, amenzile încasate și destinația banilor astfel obținuți.

Regulamentul a fixat și materiile obligatorii în școlile confesionale. Acestea erau, în ordine:

- Religia,
- Cetirea și scrierea,
- Aritmetica cu cifre și din cap,
- Cunoașterea măsurilor,
- Gramatica română,
- Elemente de fizică și istorie naturală,
- Geografia și istoria patriei,
- Economie practică și grădinărit,
- Drepturi și îndatoriri cetățenești,
- Cântarea bisericească și națională,
- Deprinderi de gimnastică și exerciții militare (art.15).

Articolul 16 stabilea regulile de baza pentru un viitor regulament special de conduită în școală și în societate. De asemenea, se stabilea ca materialul didactic și mobilierul să cadă în grija și sarcina comitetelor parohiale sub jurisdicția cărora funcționa școala (art. 17, 18). Cărțile trebuiau cumpărate de părinți, iar pentru copii săraci puteau fi cumpărate din fondurile realizate din amenzi (art. 19).

Vacanțele au fost stabilite la un quantum de 4 luni pentru școlile satești și de 3 luni pentru școlile de la oraș. Ele puteau fi scurtate, dar în nici un caz nu puteau

fi prelungite. În intervalul lunilor august - septembrie era repaos total, în rest, erau zile libere doar de sărbători și cu prilejul muncilor agricole. În vacanțe, în fiecare duminică, copiii din grupa mare (12-15 ani) erau obligați să rămână 2 ore după slujba religioasă, la biserică iar ceilalți, după masă (art. 21-26).

Vom trece în revistă acum *Partea a II-a* (articolele 27-41). După cum am arătat mai sus, ea se referă la învățători. Aceștia erau obligați prin noul regulament să aibă studii pedagogice. Cei care făceau dovada studiilor, prin prezentarea unei diplome, *Testimoniu de calificare*, erau obligați să obțină aprobarea *consistoriului bisericesc* până la data de 4 iunie 1870. Această confirmare se obținea la cerere. Parohiile își puteau alege profesorii dintre cei examinați de consistoriu. După ce consistoriul confirma numirile, ele deveneau *stabile* (titularizare pe post). Consistoriul era cel care ordona anchetele în legătură cu abaterile disciplinare ale învățătorilor și tot el stabilea sancțiunile. La trei absențe nemotivate învățătorul era pasibil de pierderea postului.

Excepție de la numirea învățătorului de către consistoriu, făceau parohiile care-și puteau permite să dea învățătorului un salariu cu o treime mai mare decât cel stabilit. În cazurile în care după intrarea în vigoare a noului regulament unii învățători și-ar fi pierdut posturile, ei aveau dreptul să rămână în locuință, cu jumătate din salariu, până își găseau un alt post. Învățătorul trebuia sprijinit de preot, care în biserică, avea datoria să-i îndrume pe săteni să-și lase copii la școală. Tot preotul era cel obligat să-i catehizeze săptămânal pe copii, să-l suplinească pe învățător când era nevoie. De asemenea, preotul era responsabil cu înaintarea în grad a învățătorului.

În ceea ce privește salariul, acesta era stabilit prin contract și varia în funcție de puterea economică a parohiei, între 40 de coroane lunar și 120 florini anual.<sup>14</sup> Contractele odată încheiate nu se puteau desface decât în situația în care comunitatea bisericească dorea să mărească salariul învățătorului. Consistoriul era obligat să facă demersuri pe lângă comunități pentru onorarea la timp a contractelor.

*Partea III-a* reglementa activitatea de inspecție școlară și avea 5 articole, 42-46. Dreptul și obligația de a efectua inspecții le avea inspectorul local și preotul paroh, în acord și cu articolul 37 al *Regulamentului Organic*, în calitate de delegați ai consistoriului, care, la rândul său verifica activitatea inspectorilor. Această verificare se făcea prin intermediul întrevederilor periodice desfășurate între inspectorii cercuali și senatul școlar. Inspectorii cercuali au fost numiți prin decizia consistoriului orădean din data de 4 iulie 1870<sup>15</sup>. De la numirea lor în funcție, ei erau obligați să inspecteze cel puțin o dată pe an fiecare școală din cercul lor, în schimbul unei indemnizații de 2 florini primiți de la *comuna bisericească*. Verificarea consta în:

<sup>14</sup> *Ibidem*, dosar nr. 2/1868, f. 159.

<sup>15</sup> *Ibidem*, dosar nr. 3/1869-1870, f. 168.

- inspecții la clasă pentru a vedea cum se exprimă copii,
- analiza felului în care a fost respectată programa de învățământ,
- examinarea stării clădirilor,
- verificarea modului de gestionare a fondurilor școlare.

Membrii senatului școlar, aveau și ei obligația de a verifica *“din când în când”*, la fața locului activitatea inspectorilor.

Acest regulament a fost transmis tuturor parohiilor subordonate consistoriului orădean, printr-o serie de circulare. Autoritățile bisericești au cerut executarea întocmai și la timp a hotărârilor legii, pentru a nu da posibilitatea autorităților maghiare să înlocuiască școlile românești necorespunzătoare din punct de vedere calitativ, cu școli de stat cu limba de predare maghiară.<sup>16</sup>

Indicațiile au fost urmate cu strictețe. În toate satele au început vaste reparații ale clădirilor școlare ori s-au continuat lucrările începute deja.<sup>17</sup> La eforturile satelor, s-au alăturat și o serie de particulari, sau personalități publice, cum ar fi de exemplu primarul Antoniu Chigiovean din Curățele, prin a cărui contribuție s-a renovat școala din satul respectiv.<sup>18</sup>

În afară de reparații, a existat și interesul din partea comunităților în a aduce învățători bine pregătiți. S-au păstrat o serie de cereri, către comitetele parohiale, de preluare a unor posturi de învățători. De exemplu, ceea a învățătorului Ioan Gubașcu din Săldabagiu către comitetul parohial al satului Săliște de Săldabagiu, din 26 septembrie 1870. Din cerere reiese că aspirantul la postul de învățător absolvise *Preparandia din Arad* (școală normală românească înființată în anul 1812), avea 13 ani de vechime în învățământ și vorbea în afară de limba română și limba maghiară.<sup>19</sup>

În aplicarea legii s-au constatat și unele abuzuri. Ele veneau în special din partea preoților, care împreună cu învățătorii formau intelectualitatea satelor. Preoții beneficiau și de dreptul de inspecție iar învățătorii trebuiau să-i asculte. În multe cazuri învățătorul îndeplinea și funcția de dascăl (*cantor*) în biserică. În localitatea Lunca de exemplu, învățătorul Mihai Drincu înaintează o plângere protopopului împotriva preotului Mihai Popa, pe care-l acuza de defăimare și de scoatere abuzivă din funcție.<sup>20</sup> Având acest exemplu, nu este exclus, ca și în multe alte sate, aplicarea legii să fi condus la răfuiele personale. Esențial rămâne însă, că atât parohiile cât și învățătorii au depus eforturi pentru promovarea unui învățământ modern și de calitate.

---

<sup>16</sup> *Ibidem*, f. 21.

<sup>17</sup> *Ibidem*, dosar nr. 2/1866/1868, f. 189, 191, 200, 291, 292, 296, 301.

<sup>18</sup> *Ibidem*, f. 296.

<sup>19</sup> *Ibidem*, f. 237.

<sup>20</sup> *Ibidem*, f. 214.

Constatăm chiar apariția unor biblioteci satești aparținând mai ales învățătorilor.<sup>21</sup> Ele aveau un circuit închis deoarece oficialitățile încercau să controleze și să stopeze apariția cărților de specialitate în limba română.<sup>22</sup>

La câțiva ani după apariția noilor reglementări, în vara anului 1871, senatul școlar a remis pentru completare tuturor școlilor satești o serie de formulare tip, pentru a vedea starea acestora. Se cerea completate rubricile cu:

- numele comunei bisericești,
- numărul copiilor școlari și neșcolari pe sexe și grupe de vârstă,
- școlile la care sunt înscriși,
- dacă școala are sau nu clădire proprie,
- starea edificiului,
- dacă școala are grădina sau livezi,
- dacă s-a respectat programa,
- câți elevi știu să scrie și să citească,
- datele personale ale învățătorilor și starea lor materială.<sup>23</sup>

Răspunsurile seamănă foarte mult între ele. Pentru exemplificare, vom folosi răspunsul dat de comuna bisericească Luncasprrie. La un număr de 665 de locuitori, la data respectivă, erau 36 de copii între 6 și 12 ani (24 băieți și 12 fete), 40 între 12 și 15 ani (22 băieți și 18 fete). Conform normelor în vigoare, aceștia erau obligați să frecventeze școala. Dintre aceștia însă, sub 50% frecventau școala: 13 băieți și 9 fete din prima grupa de vârstă, iar din a doua grupa de vârstă, 14 băieți și 5 fete.<sup>24</sup> Toți frecventau școala din comună, singura de altfel. Școala nu avea clădire proprie, fiind luată în arendă. Ea consta dintr-o singură încăpere dreptunghiulară, nu prea înaltă, undeva între 15-25m<sup>2</sup>. Mobilierul era format din 2 lavițe (bănci de lemn) și 12 table de perete. Fetele învățau în aceeași încăpere cu băieții, dar aveau scaune separate. Grădina de cca 100 acri, nu era prea îngrijită. Dintre disciplinele obligatorii nu s-au propus pentru studiu decât religia și aritmetica. Uneori se mai studia și citirea cu litere latine și chirilice. Dintre elevii din ambele categorii, doar 7 știau să scrie și să citească bine românește. Limba maghiară și germană, nu erau cunoscute deloc.

Învățătorul era Teodor Popa, în vârstă de 42 de ani, era căsătorit și avea copii majori, nu avea studii de specialitate. Era suplinitor de 14 ani în aceeași localitate. Salariul său consta din 42 de florini anual și următoarele cantități de produse: 240 kg. grâu, 240 kg. porumb, 110 clăi de fân și 1,5 măsuri de fasole sau mazăre.

<sup>21</sup> *Ibidem*, f. 241.

<sup>22</sup> *Ibidem*, dosar nr. 4/1870-1871, f. 1-46.

<sup>23</sup> *Ibidem*, dosar nr. 4/1870-1871, f. 1-46.

<sup>24</sup> *Ibidem*, f. 15.

Deasemenea, mai primea de la comuna și 6 m<sup>2</sup> de lemne de foc. Salariul era neregulat, dar mai deținea și altă slujbă, aceea de cântăreț la biserică. *Catighetul* local era preotul Petru Popa. Învățătorul nu era subordonat nici unui director sau inspector. Informarea, semnată de preot și învățător, a fost înaintată consistoriului în luna august 1871.<sup>25</sup>

Din statisticile studiate, rezulta că în cele mai multe cazuri, deși s-au făcut eforturi pentru modernizarea procesului de învățământ și dotarea școlilor, rezultatele întârziu să apară. Acesta este motivul pentru care au fost trimise de către consistoriu și senatul școlar, numeroase *cărți de dojană* către parohii, pentru a convinge populația să-și lase copii la școală.<sup>26</sup> De altfel, *gloabele* încasate de juzii comunali, confirmă acest fapt.

Neîmplinirile nu au împiedicat preocupările pentru modernizarea în continuare a școlilor românești din Bihor. Trebuia început însă cu pregătirea învățătorilor, mai ales că 50% dintre aceștia nu aveau studii de specialitate<sup>27</sup>. Pentru aceasta, ei au fost invitați periodic la instruire, la Beiuș și Oradea. Instruirile, numite *conferințe* sau *consfătuiri*, se țineau de obicei la terminarea anului școlar, în jurul datei de 30 august, sub conducerea asesorului și comisarului bisericesc pe probleme de învățământ. Pentru o perioadă de mai bine de un sfert de secol acesta a fost Vasiliu Papp, arhimandrit și vicar episcopal. La Conferință erau invitați directorii, preoții, învățătorii, inspectorii cercuali și *“toți iubitorii de progres”*.<sup>28</sup> Discuțiile la astfel de conferințe se grupau în jurul următoarelor probleme:

1. Discutarea modului cel mai corespunzător pentru a împrieteni pe părinți cu școala, fără să se recurgă la mijloace silnice;
2. Cum se prezintă învățătorul în școala cu elevii începători;
3. Metodele practice prin care învățătorul folosește materialele din dotare ca să instruiască elevii în materiile prescrise de lege;
4. Care ar fi ceea mai corespunzătoare împărțire a orelor de învățământ pe săptămână, pe discipline, pentru a se putea încadra în timp;
5. Ce formulare ar fi de introdus pentru cucerirea copiilor obligați să urmeze școala;
6. Catalogul de dirigenție și cercetarea școlii;
7. Uniforma obligatorie.

La aceste puncte, care apar de obicei pe ordinea de zi, se adăugau moțiunile învățătorilor. Discuțiile se purtau în plen și pe comisii. În măsura timpului disponibil, se țineau referate, comisii științifice pe diverse teme, erau ascultați invitați speciali.

<sup>25</sup> *Ibidem*, f. 15-19.

<sup>26</sup> *Ibidem*, dosar nr. 2/1868? 63/1893.

<sup>27</sup> *Ibidem*, dosar nr. 4/1870-1871, f.1-46.

<sup>28</sup> *Ibidem*, dosar nr.13/1876, f. 200-205.



Dacă la mijlocul secolului reuniunile se țineau ocazional, acestea devin, pe măsura ce ne apropiem de secolul XX, anuale și obligatorii, sub amenințarea unor pedepse. Cei vizați erau în special învățătorii necalificați și cei care nu erau titulari.<sup>29</sup> De remarcat, că prima conferință de acest gen s-a ținut la Oradea, în anul 1858.

În afară de conferințe, se țineau anual și cursuri de perfecționare cu durata de 5 zile.<sup>30</sup> Activitatea de perfecționare a fost reglementată strict de sinodul eparhial prin hotărârea 34/1871, art. 9. Această reglementare ține seama, atât de legea 38/1868 privitoare la învățământul din Ungaria, cât și de reglementările din Statutul de organizare al bisericii ortodoxe române. Pentru perfecționare au fost stabilite doar Oradea și Beiuș, însă la acestea au fost adăugate ulterior încă două centre: Pomezău și Meziad. La fel ca și la consfătuiri, se discutau diverse programe și modul cel mai bun de abordare al materiei. Învățătorii trebuiau să aducă cu ei și manualele după care predau, pentru a se putea consulta în privința acestora. Deasemenea, prezența era obligatorie. Atât conferințele cât și perfecționările trebuiau anunțate din timp, pentru ca participanții să aibă răgazul necesar spre a-și pregăti disertațiile și a studia problemele supuse dezbaterii.

Un accent deosebit se punea pe evaluarea elevilor. Chestionarele de evaluare de la sfârșitul fiecărui semestru indicau atât interesul elevilor pentru studiu, cât și nivelul lor de pregătire. De asemenea, examenalele, desfășurate în prezența preotului și uneori a inspectorului, evidențiază și interesul dat de învățător pregătirii elevilor. Vom exemplifica cu aceeași *comuna bisericască*, Luncasprie din *Raport cu privire la protopopiatul Pomezăului - an școlar 1882/1883, examenul din semestrul II*, în extras.<sup>31</sup> Totalul populației era de 618 suflete, din care 313 erau bărbați, 306 femei, apoi, 56 de copii între 6-12 ani, dintre care 19 băieți și 35 de fete. Școala se afla în localitate și avea un singur învățător. Dintre copii, s-au prezentat la examen un număr de 5 elevi: 3 băieți și 2 fete. Probele de examen au fost:

- Catehizare și biblie,
- Cetirea și scrierea românească,
- Socotirea pe de rost și cu cifre,
- Măsurile din țară,
- Gramatica și exerciții lingvistice,
- Geografie și istorie universală,
- Elemente de fizică și istorie naturală,
- Agricultură, grădinăritul și albinăritul,
- Drepturile și îndatoririle cetățenești,
- Cântul bisericesc și național,

<sup>29</sup> *Ibidem*, dosar nr. 27/1883, f. 14.

<sup>30</sup> *Ibidem*, f. 17.

<sup>31</sup> *Ibidem*, dosar nr. 27/1883 f. 97, 98.

- Cetirea și scrierea ungurească,
- Cetirea și scrierea nemțească.

Cei examinați au știut să răspundă doar la Biblie, Cetirea și scrierea românească, Socotit, Agricultură, Cântatul bisericesc și național. Socotindu-se că elementele de bază au fost însușite de toți cei 5 elevi care au și promovat examenul. La datele învățătorului era trecut Petru Papp, fără Preparandie, notat cu calificativul – *mijlociu* –. Cu mici excepții, situația era la fel în toată eparhia. De exemplu, în protopopiatul Beiuș, din 52 de învățători inspectați, doar 15 aveau Preparandia. Statistica aceasta e datată pe 10 noiembrie 1883.<sup>32</sup>

Paralel cu aceste preocupări de adaptare a școlii sătești la nevoile societății românești, au fost făcute mari eforturi pentru trimiterea la cursurile secundare de la Beiuș a cât mai multor fii de țărani, preoți și învățători români. În anul 1876, Ion Mețianu - episcopul Aradului - cerea printr-o circulară, adresată prezbiterilor și inspectorilor de școli, urgentarea pregătirilor pentru deschiderea unui internat pe lângă institutul teologic-pedagogic de la Beiuș, *liceul lui Vulcan*. Copii cu părinți săraci urmau să fie primiți în internat gratuit, iar ceilalți după plata a 50 de florini în 2 rate. Pentru fii de învățători cu un salariu sub 300 de florini anual, internatul era gratuit. Învățătorii cu un salariu cuprins între 300 și 500 de florini anual plăteau pentru copii lor 25 de florini în 2 rate, iar cei care aveau un venit anual ce depășea 500 de florini, 50 de florini în 2 rate.<sup>33</sup>

La 27 iulie 1876, la Arad, în ședința senatului de școală a consistoriului ortodox, s-a hotărât deschiderea unui institut și pentru fete.

Aceste eforturi de modernizare a învățământului românesc au fost îngreunate de legile de maghiarizare. Efectele acestor legi se fac simțite mai ales după 1870, când se trece la verificarea școlilor. Totodată, guvernul a emis o serie de ordonanțe prin care au fost interzise o serie de cărți și manuale românești considerate periculoase. Prima dintr-o lungă serie de astfel de ordonanțe este *ordonanța ministerială nr. 18.034/29 iulie 1876*.<sup>34</sup> Aceasta trecea la index un număr de 4 lucrări:

1. Meletie Drăghici, *Istoria Ungariei în compendiu*, Timiș, 1874;
2. Demetriu Varna, *Geografia teritoriilor de sub coroana Ungariei*, Sibiu, 1875;
3. *Carta Europei, după B. Korzenn*;
4. Visarion Romanu, *Cartea de lectură românească pentru școlile române*, Sibiu, 1873.

La acestea s-au adăugat ulterior încă 9 titluri:

<sup>32</sup> *Ibidem*, f. 60.

<sup>33</sup> *Ibidem*, dosar nr. 3/1868-1870, f. 145.

<sup>34</sup> *Ibidem*, dosar nr. 13/1876, f. 26.

1. Vasiliu Petri, *Abecedar pentru școlile românești, după principiile scriptologiei pure*, Sibiu, 1874;
2. Aron Pumnul, *Lepturariu românesc*, Viena, 1862/1865;
3. Ion Tuducescu, *Istoria Românilor. Manual pentru școlile populare românești*, Arad, 1876;
4. G. Vlădescu, *Elemente de geografie pentru clasa II-a, a III-a primare*, București, 1873;
5. T. Laurean, *Atlas geografic - după L. Bonnefut - adaptat pentru școlile române din ordinul M. S. Carol I, domnul românilor*, Paris și București, 1867;
6. S. Selegianu, *Manual de geografie pentru tinerețea română*, Viena, 1871;
7. Ioan M. Moldoveanu, *Istoria patriei pentru școlile populare române din Ardeal*, Blaj, cu aprobarea comisiei școlare arhidieceșane;
8. I. V. Russu, *Elemente de istoria Transilvaniei pentru învățătorii și școlile populare române*, Sibiu, 1865;
9. Ștefan Pop, *Legende și exerciții de limbă pentru clasa a II-a a școlilor populare*, Blaj, 1872.

Articolul 28 din legea cu privire la atribuțiile școlilor populare, menționa la paragraful 7, punctul 5 că se vor confisca toate cărțile interzise. Obligația confiscării revenea președintelui Consiliului Administrativ al Senatului Școlar (paragraful 19). Pedepsele pentru eludarea legii erau foarte aspre, alternativ de la 300 florini amendă sau 3 luni închisoare, până la pierderea postului. Autoritățile puteau de asemenea să suspende pe perioade nelimitate salariile. (De notat că, 300 de florini era echivalentul unui salariu anual – n.a.). Consistoriul a trimis circulare preoților să se debaraseze de titlurile interzise, pentru a preveni trimiterea în judecată (26 septembrie 1877).

Restricțiile s-au înăsprit treptat, mergând până acolo încât, la începutul secolului XX, limba maghiară să înlocuiască oficial limba maternă în școlile naționale.

În limite legale, sau ocolind cu dibăcie legea, învățământul ortodox a rezistat pe linia imprimată de fondatorii săi adică *luminarea poporului*. Date importante despre organizarea și funcționarea sa găsim în protocoalele ședințelor sinodale eparhiale întocmite de episcopul Aradului. Episcopia ortodoxă a Aradului includea în eparhia sa și regiunea Crișana. Își exercita prerogativele asupra românilor Crișanei prin intermediul Consistoriului greco-ortodox din Oradea. În cuprinsul Consistoriului și la nivel central exista un *Senat școlar* care avea rolul pe care azi îl au inspectoratele școlare. Iată componența unui Senat școlar, plus retribuția membrilor acestuia:

1. Un asesor ordinar, cu un salariu de 1200 florini;
2. Trei profesori de Preparandie, cu salariu de 1200 florini, 1100 și respectiv 900 florini fiecare;

3. Un profesor de economie, cu 900 florini;
4. Un propunător de cânt și muzică, cu 500 florini;
5. Un propunător de igienă și medic, cu un salariu de 600 florini;
6. Un propunător de caligrafie și desen, cu un salariu de 300 florini;
7. Un propunător de gimnastică, cu un salariu de 200 florini.

Deasemenea, în bugetul senatului era prevăzută și suma de 1000 florini ca ajutor pentru școlile sărace (suma variază de la an la an)<sup>35</sup>.

Principală obligație a senatului școlar era dotarea școlilor, conceperea programelor școlare – în acord cu cerințele legislației dar și cu nevoile culturale ale românilor –, reglementarea salariilor învățătorilor, ținerea evidenței efectivilor de elevi, a fondurilor școlare ș.a.m.d. Statisticile făcute sunt foarte complete.

Pentru a preveni trecerea școlilor populare ortodoxe la stat, Senatul școlar a încercat să ridice dotarea și salariile la nivelul cerut de lege. În acest sens, s-au luat o serie de hotărâri sinodale. Amintim aici două: numerele 130 și 131/1892, când s-a stabilit salariul minim de 300 florini cerut de lege. Din totalul de 300 de școli din cele 6 protopopiate crișene, în 37 nu s-a reușit acest lucru<sup>36</sup>. Necesarul era acoperit fie din colecte, fie din diversele fonduri școlare patronate de biserică cum ar fi: fondul școlar și bisericesc, fondul pensiilor învățătoresți, *fondul Gavril Faur din Oradea*, fondul bibliotecilor preparandiale, fondul gimnazial ș.a.m.d. Apar deasemenea spre sfârșitul secolului, fundațiile școlare, cum ar fi *Fundația Teodor Oancea* și *Fundația Georgiu Lazăr*, din Oradea<sup>37</sup>. Preocuparea de modernizare era evidentă, dar nu lipsesc nici informațiile privind lipsa de preocupare sau pregătire pentru școală a unor preoți sau învățători. Măsura disciplinară era de obicei mustarea<sup>38</sup>.

Efectele măsurilor luate pentru dezvoltarea învățământului confesional ortodox le putem observa analizând statisticile școlare ale ultimilor ani ai secolului XIX.

Să urmărim mai întâi situația materială a învățătorilor și dotarea școlilor pentru anul 1894:

I. **Oradea-Mare** – În protopopiat se găseau 45 de școli dotate cu locuință pentru învățător, 3 fără locuință și 3 cu locuință separată. Existau deasemenea 2 edificii școlare cu alte întrebuințări, în valoare de 430 florini. Loturile de pământ ale școlilor însumau 522 de iugăre și 143 stânjeni, în valoare de 200 florini.

<sup>35</sup> *Protocol despre ședințele sinodului eparhial din dieceza română greco-orientală a Aradului* (ținute în anul 1893), Arad, 1893, Tipografia Diecesană, p. 83.

<sup>36</sup> *Ibidem*, p. 28.

<sup>37</sup> *Ibidem*, p. 9.

<sup>38</sup> *Ibidem*, 1895, p. 40.

În afară de averile imobile, existau și valori mobile, cum ar fi: rechizite și alte bunuri (nenominalizate) ș. a.m.d. Valoarea acestora se ridica la 2789 florini și 50 de crăițari. Capitalul școlii era de 1217, 89 florini. Fundațiile școlare aveau un capital de 75130,89 florini.

**II. Beiuș** – Existau 44 de edificii de școală dotate cu locuință pentru profesor, nici una fără locuință și una cu locuință separată. În total valorau 16390 florini. Loturile școlare însumau 46 de iugăre și 1200 stânjeni, plus alte bunuri nenominalizate în valoare de 20 florini. Averile mobile școlare însumau 681,60 florini. Școala avea un capital de 1793 florini iar fundațiile școlare 500 florini.

În celelalte protopiate, Peștiș, Tinca, Beliu și Vașcău situația se prezenta asemănător.

Pe ansamblu, situația se prezenta astfel: existau în toată zona aflată sub jurisdicția consistoriului greco-ortodox român din Oradea 220 de școli, dintre care 7 fără locuință pentru învățători și 6 cu locuință separată. Valoarea lor era de 143885,10 florini. Existau case pentru alte treburi școlare în valoare de 622 florini. Loturile (sesiile școlare și învățătoarești) însumau 1334 iugăre și 1063 stânjeni. Averile mobile școlare însumau 9530,74 florini. Capitalul școlii era de 6043,08 florini. Școala avea fundații cu un capital de 85832,58 florini. Diferențele, deși semnificative față de anul precedent, totuși se observă.

Pentru anul 1893, situația pe protopopiate se prezenta astfel:

**I. Oradea-Mare** – Se găseau în protopopiate 46 de școli dotate cu locuință pentru învățător, 5 fără locuință și 7 cu locuință separată. Valoarea acestora era de 37586 florini. Există o casă pentru alte treburi școlare în valoare de 150 florini. Suprafața loturilor agricole școlare și învățătoarești era de 525 iugăre și 1045 stânjeni, în valoare de 41370 florini. Valorile nenominalizate se cifrau la suma de 240 florini. Averile mobile școlare (rechizite, mobile și altele) se ridicau la 2397,50 florini. Capitalul școlii era de 1094,16 florini. Fundațiile școlare dispuneau de un capital de 75445,19 florini.

Pentru toate cele 6 protopopiate, Oradea-Mare, Peștiș, Tinca, Beliu, Beiuș și Vașcău ale consistoriului orădean, situația se prezenta astfel:

În anul 1893 funcționau 222 de școli dotate cu locuință pentru profesor, 13 fără locuință și 11 cu locuință separată. Valoarea lor era de 138423,65 florini. Existau case pentru alte treburi școlare, în valoare de 250 florini. Școala și învățătorii aveau 1448 de iugăre și 755 stânjeni de pământ, în valoare de 89084 florini. Averile mobile școlare se cifrau la suma de 9598,62 florini. Capitalul școlilor era de 28881,84 florini. Fundațiunile școlare aveau un capital de 88582,9 florini.

În ceea ce privește numărul elevilor, avem o statistică a datelor școlare din districtul Consistoriului greco-ortodox român din Oradea-Mare pe anul 1896-1897. Redăm întocmai, ca și în statisticile anterioare, cele 2 protopopiate, Oradea și Beiuș, apoi totalul.

I. **Oradea-Mare:** Numărul sufletelor era de 31638, din care, copii obligați să frecventeze școala au fost 3777 – categoria I-a de vârstă (între 6-12 ani). Dintre aceștia, 1984 băieți și 1794 fete. În categoria a II-a de vârstă (de la 12-15 ani) avem 1587 copii, din care 781 băieți și 815 fete. Deci un total de 5373 copii (ambele categorii). Față de anul precedent, 1896, s-a înregistrat o creștere de 238 de copii.

Dintre aceștia, nu toți au frecventat școala. Din prima categorie de vârstă au fost elevi 2216 copii (1254 băieți și 962 fete), iar din categoria a II-a de vârstă avem 619 școlari (314 băieți și 305 fete). S-a înregistrat o scădere cu 62 de copii față de anul anterior, adică un număr total de 2835 de elevi. Frecvența cotidiană la școală era de 59%. Un număr de 459 de copii (246 băieți și 213 fete) au frecventat școli elementare străine. Procentul știutorilor de carte era de 61,30 %. Dintre copii care au frecventat școala, din prima categorie de vârstă s-au prezentat la examen 1594 de elevi (930 de băieți și 664 fete). Din a doua categorie de vârstă s-au prezentat la examen 60 de elevi (32 de băieți și 28 de fete).

Numărul școlilor elementare era de 51 iar al școlilor de grădiniță 27. Nu existau *școli de repetiție*. Într-un număr de 43 de școli s-au ținut examene. Aceste școli dispuneau de un număr de 45 de învățători (22 definitiv, 23 provizorii), dintre care 32 aveau iar 13 nu aveau *testimoniu de calificare*. Existau 6 locuri vacante de învățător. Dintre școli, 40 aveau săli de învățământ corespunzătoare iar 10 săli erau necorespunzătoare.

Mai existau deasemenea 10 biblioteci școlare și 7 coruri vocale. În 33 de cazuri, dotarea cu rechizite era corespunzătoare iar în 17 cazuri necorespunzătoare.

II. **Beiuș** - Numărul sufletelor era de 32371. Din acest număr 4628 erau copii, obligați să frecventeze școala. Din prima categorie de vârstă trebuiau să fie 3282 de elevi (1720 de băieți și 1567 de fete). Din a doua categorie de vârstă trebuiau să fie 1341 de elevi (726 de băieți și 616 fete). Se înregistrează o creștere cu 95 a numărului de copii (doar aici și în protopopiatul Oradea, în rest numărul copiilor scade). Dintre aceștia au frecventat școala un procent de 41 %, adică 1402 elevi. Din prima categorie 1352 de elevi (819 băieți și 533 fete), iar din a doua categorie 50 de elevi (34 de băieți și 16 fete). Dintre elevi s-au prezentat la examen: din prima categorie de vârstă 982 de elevi (635 băieți și 347 fete) iar din a doua categorie de vârstă 16 elevi (10 băieți și 6 fete). Numărul elevilor care au frecventat școli elementare străine a fost de 54 (48 băieți și 6 fete).

Numărul școlilor elementare era de 41, la care se adăugau 4 *școli de grădiniță*. Dintre acestea, la 39 s-a ținut examen. Aceste școli aveau 39 de învățători, dintre care 10 cu și 29 fără *testimoniu de calificare*; 11 erau definitiv iar 28 provizorii. La 4 școli erau posturi vacante.

Iată cum sunt descrise sălile de învățământ: 22 sunt corespunzătoare iar 18 necorespunzătoare. Nu existau biblioteci și nici coruri școlare, 14 școli erau dotate cu rechizite școlare iar 27 nu. Procentul știutorilor de carte era de 31,41 %.

Pe întreg consistoriul, situația se prezenta astfel: numărul sufletelor era de 184038, dintre care 27807 erau copii obligați să frecventeze școala, adică, cu 365 mai puțini decât în anul precedent. Din prima categorie de vârstă fac parte 19646 de copii (10413 băieți și 9233 fete). Din categoria a doua fac parte 8261 de copii (4294 băieți și 3967 fete). Dintre aceștia doar 11925 au frecventat școala, cu 958 mai puțini ca în anul precedent. Din prima categorie de vârstă făceau parte 10375 de elevi (6267 băieți și 4108 fete) iar din a doua categorie de vârstă, 1550 de elevi (838 de băieți și 712 fete). Frecvența școlară a fost cuprinsă între procente de 40-67 %. La școlile elementare străine au învățat 1582 de elevi (857 de băieți și 725 fete).

Procentul știutorilor de carte era de 48,38 %. Dintre cei care au frecventat școala și-au luat examenul 7700 de elevi (4842 de băieți și 2858 fete) din prima categorie de vârstă.

Numărul școlilor era: 240 de școli elementare, 113 de grădinarit și 24 de gimnastică. La aceste școli au predat 226 învățători, dintre care 76 definitiv și 148 provizorii; 110 aveau testimoniu de calificare și 116 erau fără testimoniu. Existau 14 posturi vacante pentru învățători.

În ceea ce privește starea școlilor, 180 corespundeau necesităților iar 59 nu. Cu dotarea stăteau puțin mai prost, 144 de școli având rechizite și alte materiale școlare în vreme ce 95 nu aveau. Existau și un număr de 22 de biblioteci școlare și 15 coruri vocale<sup>39</sup>.

Statisticile nu cuprind și preocupările pentru perfecționarea cadrelor didactice. Senatul școlar a ridicat problema participării fiecărui învățător, cel puțin o dată la 3 ani la efectuarea inspecțiilor școlare împreună cu inspectorii. De asemenea s-a cerut să se aibă în vedere de către consistoriul orădean, ca atunci când se oferă locuri gratuite în *alumneul diecezan* (internat), candidații din satele care nu au învățător calificat, să aibă prioritate. Se cerea insistent și intensificarea propagandei pentru crearea de fonduri școlare și bisericești<sup>40</sup>.

În ședința din 21 aprilie - 4 mai 1900 a Sinodului eparhial s-a analizat situația fondurilor școlare și bisericești. Pentru Consistoriul orădean s-a analizat starea celor 4 fonduri și anume:

- Fondul ajutorului școlar și învățătoresc – 46252,51 florini,
- Fondul bibliotecii preparandiale – 786,10 florini,
- Fondul Gavril Faur din Oradea Mare – 7712,34 florini,
- Fondul gimnazial – 9037,53 florini,
- Fondul preparandial și aducta școlară – 46422,81 1 florini<sup>41</sup>.

<sup>39</sup> *Ibidem*, 1898, p. 107.

<sup>40</sup> *Ibidem*, 1900, p. 35-36.

<sup>41</sup> *Ibidem*, p. 52-54.

Pentru a avea o vedere completă asupra situației învățământului popular confesional ortodox de la sfârșitul veacului trecut trebuie prezentat "*Raportul Consistoriului din Oradea-Mare, ca senat școlar, despre activitatea sa din anul 1889*"<sup>42</sup>.

Iată câteva date cuprinse în acest raport (vom da amănunte doar despre protopopiatele Oradea și Beiuș, iar unde avem, și statistica pe eparhie) făcând totodată mențiunea că redăm aproape întocmai raportul cu corecturile gramaticale de rigoare.

În Inspectoratul Orăzii-Mari erau 50 de *comune bisericești matre* cu 51 de școli, respectiv posturi de învățători. Dintre ele, 43 de posturi erau ocupate și 8 erau libere din lipsă de personal cu pregătire. Dintre învățători, 23 erau definitivii iar 20 provizorii, 26 aveau testimoniu de calificare, 17 nu. Dintre edificiile școlare, 35 erau corespunzătoare iar 16 nu.

Copiii de ambele sexe, obligați să frecventeze zilnic școala, erau în număr de 3767. Dintre aceștia, 2141 au urmat școlile românești iar 164 școli străine. Prin urmare, au frecventat școala 61 % din populația de vârstă școlară. Pentru *școala de repetițiune* au fost obligați 1663 de elevi și au urmat-o 616. *Școli de pomărit* existau în 29 de comune.

Examen s-a ținut în 43 de școli prevăzute cu învățători. La examinare au participat 1440 elevi de la școlile satești și 157 de la *școala de repetițiune*. Bibliotecii s-au găsit în 9 școli iar *cor vocal* bisericesc în 7.

În inspectorat, cu 46 de *comune bisericești matre*, au fost 41 de școli elementare cu 37 de învățători și cu 4 posturi vacante. Dintre învățători, 11 erau definitivii (titulari) și 26 erau provizorii (suplinitori), 11 erau calificați iar 26 nu aveau examen de atestare profesională (testimoniu).

Copii (pruncii) obligați la școală erau în număr de 3557, din care au frecventat școala 1382, iar în școlile străine s-au format 26 de elevi. Frecvența școlară (știutori de carte) era de 39 %. Examen s-a ținut în 32 de școli și au participat 1136 elevi.

În celelalte 4 inspectorate cifrele sunt asemănătoare. Nu există o statistică pe anul 1900, la nivel de eparhie.

O situație interesantă este cea a elevilor ortodocși care au frecventat *școlile medii normale și civile străine* din consistoriul orădean în anul 1899:

- Gimnaziul superior din Oradea – 9 elevi,
- Școlile reale din Oradea – 17 elevi,
- Școlile normale și civile din Oradea – 60 elevi,
- Școala superioară comercială din Oradea – 2 elevi,
- Gimnaziul superior greco-catolic român din Beiuș – 105 elevi,

<sup>42</sup> *Ibidem*, p. 169-192.



- Școlile normale din Beiuș – 36 elevi,
- Gimnaziul inferior din Salonta – 27 elevi,
- Școlile normale din Salonta – 22 elevi,
- Gimnaziul din Debrețin – 4 elevi
- Școlile reale din Debrețin – 3 elevi,

Un total de 285 de elevi.

La toate instituțiile școlare, preoții au făcut *catehizarea* elevilor. Deasemenea s-au luat măsuri pentru repararea și înzestrarea școlilor. În protopresbiteratul Orăzii Mari s-a zidit o școală nouă, înzestrată cu tot necesarul prescris de lege. După cum s-a hotărât în Congresul Consistoriului s-a ținut concurs pentru toate posturile ocupate interimar sau vacante. Datorită lipsei concurenților calificați, unele au rămas la fel. Pentru a suplini acele lipsuri, s-a luat hotărârea, în baza concluziilor Sinodului eparhial din 1899, să se trimită la Institutul Pedagogic 10 tineri din localitățile fără învățător. Tinerii urmau să primească gratuitate, în schimbul obligației de a profesa la întoarcere în localitățile de unde au fost trimiși.

Pentru că Consistoriul orădean era confruntat cu mari greutăți financiare, s-a luat hotărârea cu nr. 694 din 15 iulie 1899, adoptată de Sinodul eparhial prin *conductul* nr. 3579 din 7-19 octombrie 1899, care prevedea ca 1/3 din veniturile "*Fondului special școlar diecezan să revină acestui Consistoriu*". Fondul era adunat prin colectă, pentru școlile sărace. S-a cerut ca pe viitor, cota parte pentru Consistoriul orădean să fie de 2/5 din suma rămasă în fond după retragerea cheltuielilor de administrare.

Pe lângă aceste date s-au raportat și 6 cauze disciplinare (Oradea Mare, 3-16 aprilie 1900).

În ceea ce privește evidența (starea) averilor școlare și fundamentale, cităm din raportul rectorului episcopesc al Consistoriului orădean, pe anul 1899 (înaintat paralel cu raportul senatului școlar):

- În protopopiatul Orăzii-Mari au existat 51 de școli, în valoare de 45808 florini, 3 case pentru alte trebuințe școlare, cotate la 400 florini. Pământurile școlare – 560 iugăre, în valoare de 53620 florini, iar alte "3 realități" școlare în valoare de 600 florini.

Averile mobile școlare însumau 2798 florini, capitalurile școlare 685,88 florini, iar fundațiile școlare aveau un capital de 74759,67 florini;

- În protopopiatul Peștișului existau 36 de edificii școlare, cotate la 18130,50 florini, pământuri școlare – 349 iugăre și 412 stânjeni în valoare de 20199,50 florini. Averile mobile școlare erau de 2062,22 florini, capitalurile școlare de 726,12 florini iar fundațiile școlare de 1544 florini;

- În protopopiatul Tinca existau 29 de edificii școlare în valoare de 30584 de florini și pământuri școlare în valoare de 22125 florini (247 de iugăre și 517 stânjeni). Averile mobile școlare însumau 2179,10 florini, capitalurile școlare, 846,63 florini iar cele fundamentale de 796,01 florini;

▪ În protopopiatul Beliu existau 33 de edificii școlare în valoare de 17690 florini. Pământurile școlare însumau 168 de iugăre și 930 de stânjeni în valoare de 8454 de florini. „*Alte realități școlare*” 200 florini.

Averile mobile școlare însumau 1659 florini, capitalurile școlare 2396,08 florini iar cele fundaționale 3281,08 florini. În protopopiatul Beiușului se aflau 42 de edificii școlare care valorau 16580 de florini, pământuri școlare în suprafață de 71 iugăre cu o valoare de 2382 de florini. Averile mobile școlare însumau 970 de florini iar capitalurile școlare erau de 258 florini.

Din păcate, statistica incompletă (probabil restul s-a pierdut) nu prezintă situația și în protopopiatul Vașcăului. Acolo, situația era cu ceva mai bună decât la Beiuș.

Deși statisticile indică o situație nu tocmai pozitivă, acestea erau posibilitățile populației românești din Crișana, care n-a primit nici un sprijin de la statul maghiar. Raportată la numărul populației, starea materială a școlilor maghiare este cu mult mai bună decât cea a școlilor românești.

De o situație mai bună se bucurau totuși școlile confesionale greco-catolice, cea de a doua biserică națională românească dispunând de importante proprietăți, cu precădere în zona Beiușului, realitate ce permitea susținerea materială a școlilor populare. De aceste avantaje s-au bucurat nu de puține ori și românii ortodocși.

### Școlile confesionale greco-catolice

În ce privește organizarea școlară și confesională, Biserica unită nu se deosebea în linii mari de organizarea adoptată de biserica soră, ortodoxă. Polul coordonator, tradițional, al învățământului confesional amintit a rămas în continuare Beiușul, deși centrul de greutate s-a mutat de la mijlocul secolului XIX la Oradea sub presiunea politicii de maghiarizare ce încerca centralizarea tuturor instituțiilor într-o zonă mai puțin românească<sup>43</sup>.

Fiecare *comună bisericească*, uneori și *filiile*, întrețineau prin efortul parohiilor câte o școală deservită de un învățător. Cursurile erau urmate de un număr cuprins între 20-150 de elevi<sup>44</sup>. În timp, structura învățământului confesional greco-catolic cunoaște o serie de modificări neesențiale. Cele mai bine organizate au fost școlile din protopopiatele aparținătoare Oradei și Beiușului, care aveau în subordine un număr de 12 *comune bisericești*.

În continuare vom aduce o seamă de argumente ce oglindesc situația școlilor din districtele mai sus pomenite. De început vom aborda analiza școlilor din protopopiatul Beiușului.

<sup>43</sup> \*\*\* *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramurășul*, Tipografia Curții Regale F. Göbl și Fii, București, 1915, p. 170.

<sup>44</sup> *Schematismus Cleri Diocensis Magno-Varadinensis Graeco-Catholicorum Ritus pro anno MDCCCXCV*, Magno-Varadini, Typis Samuelis Berger jun. 1895, passim.

Acest organism cuprindea 10 comune, cu toate că documentele de arhivă pomenesc 12 și anume: Miheleu, Fiziș, Delani, Prisaca, Negru, Vălani, Pocola, Sâncuiș, Pietrani, Beiuș. Aici funcționa un corp învățătoresc compus din: Moise Herman, Manu Filimon, Mauru Nicolae, Vlas Nelu, Buda Mihai, Ioan Bolhaș. Aceștia erau retribuiți pentru munca prestată cu un salariu cuprins între 75 și 1200 de florini, la care se adăugau diverse cantități de produse, *bucate*, în următoarele cuantumuri: 2-5 măsuri de cereale, 2-3 *cubule* de lemne de foc (metri cubi) și între 2-3 stânjeni de teren agricol<sup>45</sup>.

O serie de rapoarte ne descriu starea școlilor, frecvența elevilor, ritmicitatea orelor, calificarea învățătorilor și limba de predare. La toate școlile controlate, limba de predare era cea română, se susțineau 23 de ore săptămânal, frecvența era de cca. 70 % și existau învățători care-și dădeau silința să predea cât mai bine. În ce privește starea lor materială, aceasta era calificată ca fiind acceptabilă<sup>46</sup>. De pildă, la școala opidală din Beiuș erau arondate 745 de suflete. Cursurile erau frecventate de un număr de 38 de băieți și 27 de fete. Dintre aceștia, 60 frecventau regulat școala și erau "*silitori*" iar 5 nu. Doctrina religioasă era predată în limba română, care de altfel era și limba de predare. În afară de aceasta se mai învăța și limbile, latină, maghiară și germană și se făceau exerciții de scriere și aritmetică. La capitolul "*progresul elevilor*", aceștia erau calificați cu "*bonus*". Edificiul școlii era bun, învățătorul avea absolvită preparandia și era remunerat cu 100 de florini de la comună și 24 de florini de la *opidum* (târg, oraș rural). În plus mai primea pământ cu o producție de 6 *cubule* și lemne în cantitate de 6 *orgia* (metri steri). Pentru acestea, în afara celor 23 de ore de curs săptămânale, duminica era obligat ca după slujba religioasă să țină și o *școală duminicală* de 2 ore, la care veneau 17 băieți și 10 fete.

La Pietrani, Vălani, Pocola și Fiziș învățătorii erau ori fără preparandie ori prost pregătiți. Școlile erau clădite din cărămidă sau lemn, unele cu încăperi foarte proaste, după cum reiese din statistica întocmită la data de 8 decembrie 1858 la Beiuș.

De remarcat faptul că existau preocupări pe linia trimeriei la școală a copiilor și din partea oamenilor de rând, simpli, nu numai din partea autorității bisericești. Iată ce spunea administratorul parohial din localitatea Negru, Gheorghe Iuhas, într-o scrisoare adresată protopopiatului, la 19 mai 1852, "*Cu durere citez a însemna cum că școală și învățători nu avem «și» școlarii care ar umbla la școală sunt până în treizeci, adică noi, cantore nu avem în loc (localitate), fără din satul Pocola, în duminici și sărbători venind cantorul de acolo, anume. Popa Ioan pentru plată de 29 de florini din fondul religiosar și pentru folosirea pământului de două cubule (islazul)*"<sup>47</sup>.

<sup>45</sup> ANR-DJBh, fond Protopopiatul Greco-Catolic Beiuș, dosar nr. 16/1853, f. 23-30.

<sup>46</sup> *Ibidem*, dosar nr. 15/1852, f. 113-116.

<sup>47</sup> *Ibidem*, f. 45.

Dorința de a avea învățători pregătiți îl determină pe episcopul greco-catolic de Beiuș să verifice periodic personalul didactic din subordine. În acest sens redăm structura personalului la anul 1861. În Miheleu era învățător Moise Herman, celibatar, în etate de 28 de ani, foarte bine pregătit având preparandie, cu un venit de 105 de florini și producția de pe 2 *cubuli* de pământ. În Drăgoteni nu exista învățător, în Feneriș funcționa dascălul Mihai Popa, în etate de 41 de ani, căsătorit, cu pregătire mediocră *“înut în post în lipsă de altceva”*. Enumerarea ar putea continua. Media de vârstă a acestora era de 30 de ani, în general pregătirea lor se situa la nivel bun și erau căsătoriți într-o proporție de 50 %<sup>48</sup>.

Către sfârșitul secolului, statisticile semnalează o îmbunătățire a pregătirii profesionale a învățătorilor. Mediocritatea scade sub 50 %, indicând o profesionalizare a corpului didactic<sup>49</sup>. Cu alte cuvinte, dascălii devin și ei preocupați de a dobândi o pregătire cât mai solidă sub presiunea dinamicii societății, imprimată de evoluția fundațiilor culturale românești, care nu arareori aduceau critici inerției celor două biserici cramponate pe latura confesională a învățământului în detrimentul cerințelor principale provocate de politica coroanei maghiare, adică unitatea de metodă și ființa națională românească<sup>50</sup>.

Pe această direcție se vor înființa o serie de asociații și reuniuni învățătoresci. O primă structură de acest gen a apărut în anul 1875 la Leta Mare, având denumirea de *“Reuniunea învățătorilor români din Districtul protopopesc Leta Mare”*, aparținând Diocezei Greco-Catolice de Oradea<sup>51</sup>. După înființare, aceasta s-a străduit să atragă în rândurile sale și învățători din protopiatele vecine: Chiteghian (Kötegyán), Micherechiu (Mikiyerek), Artand (Artánd), Bedeu (Bedő), Bichiș (Békes), Ciaba (Békes-Csaba), Jula (Gyula), Sănășel (Sályi), Chrestesș (Bihar Kerestes), Bogomir (Bogómer), Sărcad (Szarkád), Mizighian (Mezőgyán), Jădani (Zsadányi), Cristur (Keresztur), Ghest (Geszt), Ugre (Ugra), Hărșandu (Harsánd), Beșermen (Böszörmény), Cristeșu (Bihar-Keresztes), Comadi (Komádi), Homorog (Magyarhomorog) Berechiu Nou (Bertyőufalu), Jaca (Zsáka), Furda (Furda) Vânciodu (Váncsód), Sânpetru (Szentpéter), Cocodu (Kakad), Almășd (Almozsd), Vitiș (Vértes), Derecichei, Poci (Pócsai), Estaru (Esztár), Hențida (Henczida), Gaborianu (Gáborján), Chișmăria (Kis-Márjia)<sup>52</sup>. A funcționat între anii 1875-1880 și a abordat probleme profesionale, metodice, de dotare a bibliotecilor și practice, cum ar fi pomăritul. Inițiativa a fost lăudată și de Iosif Vulcan, redactorul revistei

<sup>48</sup> *Ibidem*, dosar nr. 28/1861, f. 37.

<sup>49</sup> *Ibidem*, dosar nr. 14/1889, f. 43.

<sup>50</sup> *Ibidem*, f. 44-50.

<sup>51</sup> Iudita Călușer, *Episcopia Greco-Catolică de Oradea*, Editura Logos 2001, p. 311-315.

<sup>52</sup> \*\*\* *Decrete date de Consiliul Dirigent dela Adunarea Națională din Alba Iulia (18 Noemvrie) 1 Decemvrie 1918 până la întrunirea Constituantei (20 Noemvrie 1919)*, Tiparul Tipografiei Diecezane, Sibiu, 1919, p. 92-96; *Schematismus Cleri ... 1895*, passim.

*Familia*, care a participat la una din ședințe. Învățătorii care s-au implicat cu proiecte în activitatea asociației au fost premiați de către Episcopie cu diverse sume de bani.

În anul 1881, Alexandru Mureșian, din același protopopiat, lansează în coloanele revistei *Unirea din Blaj* un apel pentru constituirea unei asociații a tuturor învățătorilor greco-catolici din Bihor. Această idee a persistat mulți ani însă autoritățile nu au fost de acord cu statutele acesteia și au tot amânat recunoașterea lor. În cele din urmă ideea a rămas nematerializată. Ulterior s-a lansat ideea constituirii unei asociații comune a învățătorilor celor două confesiuni naționale românești din Bihor, demers sortit și el eșecului grație disputelor confesionale.

În anul 1893, protopopul Petre Mihălțan va face un demers pe lângă ministerul de resort în favoarea aprobării statutelor *“reuniunii învățătorilor poporali greco-catolici din protopopiatele comitatului Bihor, aparținând diecezei greco-catolice de Oradea-Mare”*. După doi ani de negocieri cererea va fi respinsă.

Profesorii de la Gimnaziul din Beiuș au ridicat problema unei asociații cu prilejul Conferinței de la Blaj a celor trei gimnazii de referință din Transilvania, Blaj, Beiuș și Năsăud. Evenimentul s-a desfășurat în anul 1895. Asociația urma să se intituleze *“Reuniunea profesorilor de la școlile medii din Ungaria cu caracter confesional greco-catolic român”*, și ar fi militat în interesul dezvoltării învățământului românesc. Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Regal Maghiar nu a aprobat înființarea acestui organism. Demersurile constituirii unei atari reuniuni vor fi reluate în preajma Marii Uniri și apoi continuate după realizarea ei<sup>53</sup>. Deși aceste asociații nu au avut o viață îndelungată, totuși, au reușit să netezească fricțiunile dintre cele două confesiuni complementare și să canalizeze eforturile intelectualității românești către un învățământ unitar.

Analizând programa de studiu a școlilor elementare greco-catolice, observăm că existau similitudini cu programa similară ortodoxă. Luăm spre exemplificare programa săptămânală pentru școlile din localitățile Șuncuiuș și Beiuș:

1. Șuncuiuș:		
Ziua	Înainte de masă	După masă
Luni	Religie, Istorie biblică, Lecție și abecedar român	Oratorie și silabisirea abecedarului român
Marți	Religie, Istorie biblică, Lecție românească	Cântări rituale și cunoașterea numerelor
Miercuri	Religie, Istorie biblică	Oratorie și silabisirea abecedarului maghiar

<sup>53</sup> Iudita Călușer, *op. cit.*, p. 317-335.

Joi	Lecție și abecedar maghiar	–
Vineri	Ocupații domestice	Oratorie și scriere românească
Sâmbătă	Religie, Istorie biblică, Lecție românească	Cântare, Aprofundarea lecțiilor, Catehizare
Duminică	Religie, Istorie biblică, Cunoașterea literelor române și germane	
	Slujba	Școala de repetiție

Programa mai sus redată a fost comună tuturor școlilor de gen<sup>54</sup>.

2. Beiuș – *Materiorum graeco-catholica Schole Capitali Belenyensiensis anno scolastico 1866-1867 tradenarum*<sup>55</sup>:

Clasa	Materiile
Clasa I-a	2 ore – Religie și cânt ecleziastic 8 ore – Limba Română 2 ore – Limba Maghiară 3 ore – Aritmetică 4 ore – Scris Total 17 ore (în document sunt specificate 12 ore)
Clasa a II-a	Idem
Clasa a III-a	4 ore – Religie și cânt 6 ore – Limba Română 4 ore – Aritmetică * restul programului este comun cu cel al claselor anterioare
Clasa a IV-a	5 ore – Cânt și religie 6 ore – Limba Română 2 ore – Limile maghiară și Germană 2 ore – Arte grafice “ <i>Ars grafidis</i> ” * restul programului este comun cu cel al claselor anterioare

<sup>54</sup> *Ibidem*, dosar nr. 28/1861, f. 24-25.

<sup>55</sup> *Ibidem*, dosar nr. 32/1886, f. 47.

În ceea ce privește frecvența și situația la învățătură, cataloagele care s-au păstrat reflectă interesul elevilor pentru carte. Majoritatea elevilor au fost notați „*eminens*” sau „*primus*”. Cele mai bune notări erau obținute la limba română și la scrierea cu litere latine<sup>56</sup>.

Majoritatea elevilor proveneau din pătura săracă și mijlocie a societății, fii de țărani (în acte apare termenul de *econom*), de multe ori țărani pauperi, *săraci lipiți*, fii de preoți și puțini copii de intelectuali, aceștia din urmă preferând școlile străine de la orașe<sup>57</sup>.

În mod constant, activitatea Bisericii unite a urmărit susținerea și dezvoltarea învățământului românesc în ansamblu, trecând permanent peste limitele confesionale, în slujba interesului național.

Alături de biserică, o substanțială contribuție și-au adus fundațiile susținute de o pleiadă de filantropi. Putem exemplifica pe episcopul Ignatie Darabant, care a donat în anul 1805 către *Seminarul Unit din Oradea*, suma de 5000 de florini pentru susținerea a 30 de tineri elevi; între anii 1826-1838 fondul a sporit grație donațiilor venite din partea următorilor: Demetriu Cmeciu, Gavril Caba, Teodor Tarța, Nicolae Borbola, Petru Papfalvi, Grigore Kövári, Romul Marchiș și alții. Cel mai însemnat fond a fost cel constituit de Samuil Vulcan, care se ridica la 14536 de coroane. Deasemenea, demn de amintit este și Fondul Gimnaziului de băieți din Beiuș și Fundația de pâine, înzestrate cu averi de însuși fondatorul lor, Samuil Vulcan.

Eforturile bănești au fost susținute și de Nicolae Jiga și Zaharia Mihoc, doi prosperi comercianți români ortodocși<sup>58</sup>. Demersul început de către Samuil Vulcan a fost continuat și de următorii episcopi. Dintre aceștia se detașează episcopul Mihai Pavel care a înființat *Școala medie de fete din Beiuș* în anul 1896, devenită ulterior liceu (1919) susținut prin *Fondul subsidiar Pavel*, asemenea Internatului Pavelian (de băieți).

Sub auspiciile ilustrului corifeu, în anul 1898 au fost emise *Statutele pentru administrarea fondurilor și fundațiilor diecezane*, condus de *Oficiul administrativ*. La sfârșitul secolului, suma acestor fonduri se ridica la 100000 de florini<sup>59</sup>.

Pe planul dotării materiale a școlilor, o mare atenție a fost acordată dezvoltării bibliotecilor școlare. Cele mai valoroase au fost deținute de Gimnaziul de băieți din Beiuș, Preparandia din Oradea și Liceul de fete din Beiuș. Între ele se detașează biblioteca gimnaziului care aveau un număr de 10 mii de volume. Acest fond s-a bazat pe donațiile lui Samuil Micu, Gheorghe Șincăi, Petru Maior, biblioteca personală a episcopului Samuil Vulcan, Vasile Erdely, Iosif Vulcan și profesorul beiușan Teodor

<sup>56</sup> *Ibidem*, dosar nr. 15/1852, f. 7; dosar nr. 16/1853, f. 25-26; dosar nr. 14/1881, f. 74-75.

<sup>57</sup> *Ibidem*, dosar nr. 43/1883 passim.

<sup>58</sup> Iudita Călușer, *op. cit.*, p. 340-341.

<sup>59</sup> *Ibidem*, p. 342-344.

Roșu. În anul 1889 academicianul Alexandru Roman a făcut o intervenție la Academia Română, care va trimite anual toate lucrările editate sub egida sa<sup>60</sup>. La acestea se adaugă și bibliotecile societăților de lectură din Oradea și Beiuș, înființate în anii 1852 la Oradea și 1862 la Beiuș, ultima purtând numele *Samuil Vulcan*.

Cel mai important eveniment în viața culturală și școlară a românilor din Bihor a fost marcat de înființarea Liceului din Beiuș, care va deveni unul din cele trei centre culturale ale românilor ardeleni. El a prins viață sub ocrotirea și pe cheltuiala episcopului Samuil Vulcan, în anul 1828, pe 6 octombrie, ca "*Gimnasium minus*" prin transformarea fostei școli triviale, trecând în acest fel de la învățământul de două clase la cel de șase clase<sup>61</sup>. Cu toate că la începutul funcționării sale liceul a fost frecventat de numai 25 de elevi, dintre care doar 10 erau români<sup>62</sup>, cu timpul, școala a atras de la an la an tot mai mulți copii români. Mai târziu, alături de liceu s-a construit un internat care în anul 1895 avea o capacitate de 150 de locuri și alături s-a construit un alt internat, cu 60 de locuri, pentru copii ortodocși. Susținerea acestor instituții a fost suportată de fondatorul liceului și ulterior de către succesorul său, episcopul Pavel. La sfârșitul secolului, fondurile alocate funcționării liceului se ridicau la suma de 5 milioane de coroane-aur (200 de milioane de lei interbelici)<sup>63</sup>.

Pentru a evita introducerea limbii maghiare în liceu, Samuil Vulcan s-a orientat către limba de predare latină, profitând de faptul că aceasta avea statutul de limbă oficială în administrație, justiție și în învățământul superior din imperiu. Totuși, un accent deosebit a fost pus pe cultivarea limbii române, a gramaticii și literaturii "*valahică*"<sup>64</sup>. Pentru o scurtă perioadă de timp, liceul a fost subvenționat de statul austriac, cu suma de 1200 de florini anual, avantaj anulat în anul 1868<sup>65</sup>.

În legătură cu programa de învățământ, aceasta era aproape identică cu cea a școlii capitulare. După adăugarea în anul 1837 a claselor a V-a "humanior" și a VI-a "poetica", pe lângă obiectele de studiu obișnuite s-au adăugat:

- Retorica și poetica latină,
- Arheologia elină,
- Istoria,
- Matematica, care va înlocui aritmetica,
- Logica.

<sup>60</sup> *Ibidem*, p. 324-337.

<sup>61</sup> Ion Buteanu, *Programa Gimnaziului Superior Greco-Catolic*, Editura Diecesană, Beiuș, 1890, p. 7.

<sup>62</sup> Constantin Pavel, *Școalele din Beiuș*, Editura Buna Vestire, Oradea, 1928, p. 97.

<sup>63</sup> *Ibidem*, p. 27.

<sup>64</sup> *Ibidem*, p. 129.

<sup>65</sup> Teodor Păcățian, *Cartea de aur*, vol. V, 1909, p. 313.



Toate acestea cumula un volum de 24 de ore săptămânal<sup>66</sup>.

În a doua jumătate a secolului, liceul se găsește într-o continuă luptă cu politica de introducere a limbii maghiare în școli. Începută sub bagheta ministrului Treffort, această politică va cunoaște o curbă ascendentă sub guvernarea Tisza, când limba de predare română va fi redusă de la 21 de ore la 16 ore săptămânal. Cu toate aceste opreliști, în anul 1889 liceul dispunea de un corp profesoral de 53 de dascăli care se ocupau de instruirea a 750 de elevi. Majoritatea absolvenților au urmat studii superioare ulterior<sup>67</sup>.

Consecvent cultivării simțămintelor naționale, liceul a fost receptiv la introducerea manualelor românești, dintre care amintim:

- V. Ivanovici, *Gramatica română*, scrisă în chirilică – introdusă în liceu în anul 1852,
- T. Cipariu, *Compendiu de gramatica limbii române*, apărută la Blaj în anul 1855 – pentru clasele inferioare,
- T. Cipariu, *Elemente de limba română după dialectele și monumentele vechi* – apărută la Blaj în anul 1854 – pentru clasele superioare<sup>68</sup>.

Datorită poziției sale în structura învățământului românesc ardelean, școala beiușeană și-a câpătat un deosebit prestigiu asigurând instruirea unui mare număr de tineri din toate comitatele românești din Ungaria (Maramureș, Ugocea, Sătmar, Săbolci, Bihor, Arad, Cenad și Timiș-Torontal) și chiar din Bucovina<sup>69</sup>.

Liceul devine unul dintre cele mai moderne instituții școlare din Ungaria, ridicat la acest nivel în special prin eforturile națiunii române. Acesta este principalul motiv pentru care administrația maghiară își va intensifica prigoana împotriva acestei oaze de cultură națională. Ocazia nu va întârzia să apară. Vizita episcopului romano-catolic de Oradea, la Beiuș a inflammat spiritele. Orașul a fost pavoazat cu drapele tricolore maghiare. Elevul Iustin Ardelean a înlocuit steagul maghiar de pe frontispiciul liceului cu altul românesc, incident care a condus la alternativa închiderii școlii sau adoptarea limbii maghiare ca limbă de predare. Incidentul a fost stins în urma negocierilor purtate între conducerea liceului, episcopul unit C.Pavel și guvern. Consecințele au fost:

- Elevul Iustin Ardelean a fost exmatriculat fără drept de reînscrisere la vreun liceu din Ungaria,

<sup>66</sup> G. Vlass, *Programa G. R. Episcopalia Majoris Gimnasium Belenysensis*, Editura Diecesană, Beiuș, 1853-1854, passim.

<sup>67</sup> *Familia*, anul XIV, nr. 23/1881.

<sup>68</sup> C. Pavel, *op. cit.*, p. 190-200.

<sup>69</sup> Ion Enescu, Iuliu Enescu, *Ardealul, Banatul, Crișana și Maramurășul*, Editura Librăriei SOCEC et. Co., București, 1920, p. 98-116.

- La clasele superioare a fost introdusă ca limbă de predare maghiara, cu excepția situațiilor în care interesele pedagogice reglau folosirea limbii române,
- Limba română și religia rămăneau pe mai departe a fi predate în românește,
- Cele patru clase inferioare rămăneau cu vechiul statut.

Conform noii programe, limba română avea afectate 17 ore; religia 16 ore iar maghiara 28 de ore<sup>70</sup>.

Din punct de vedere organizatoric, liceul, ca de altfel toate școlile confesionale greco-catolice din Bihor aveau ca for coordonator Secția Școlastică a Consistoriului Greco-Catolic de Oradea. Acesta avea în componență următorii membrii:

- Președinte – *Paulus Vela*,
- Vicepreședinte – *D. Augustinus Lauranu*,
- Asesor – *Omnes supranominati Assessores Consistoriales*,
- Notar – *A.R. ac. Cl. D. Joannes Ciceronescu*<sup>71</sup>

Acest for era asemănător Senatului școlar ortodox.

Toate aceste eforturi pentru păstrarea ființei naționale, oglindite și în plan școlar, vor pregăti spiritele pentru redeșteptarea și afirmarea populației românești în perspectiva momentului Marii Uniri.

## L'ÉCOLE ORTHODOXE EN BIHOR DANS LA DEUXIÈME MOITIÉ DU XIX- ÈME SIÈCLE

### - Résumé -

Dans le XIX-ème siècle , la plupart de la population roumaine de Bihor était orthodoxe . La situation scolaire des roumains orthodoxes était assez mauvaise parce qu' ils ne pouvaient pas se permettre de soutenir l'école, de point de vue économique .

Mais, vers le milieu du siècle, les événements politiques ont imposé une ardente analyse de la situation . La lutte pour les droits nationales imposait un échange de la stratégie. Pour obtenir des droits politiques, les roumains devaient tout d'abord lutter pour la culturalisation des villages, et parce que les roumains n'avaient pas des institutions politiques bien organisées, et reconnues par l'état, c'était seulement l'église qui pouvait faire quelque chose en ce sens.

<sup>70</sup> I. Georgescu, *Episcopul Pavel*, Oradea, 1927, p. 53.

<sup>71</sup> ANR-DJBh, *Schematismus Cleri* ... 1895, p. 3-5.

C'est pour cela que la direction de l'église orthodoxe a décidé de créer un réseau d'écoles rurales . Si au début du siècle il y avait seulement quatre ou six écoles, en 1900 on est arrivé à quatre-vingt-huit (88) écoles orthodoxes, avec cent-soixante-dix-neuf (179) instituteurs. Les écoles étaient fréquentés par presque, cinq mille (5000) élèves.

Une grande importance pour l'enseignement roumain orthodoxe a eu la loi de l'enseignement, de 1868, qui réorganisait, sur des bases confessionnelles l'enseignement de l'empire autrichien-hongrois. L'église reçoit une vaste autonomie dans son propre réseau d'écoles, biensûr en respectant les lois de l'état. Les roumains utiliseront cette chose pour défendre leur nationalité qui était exposée à la hongroitisation.

Même si l'école confessionnelle orthodoxe, a fait front difficilement aux lois de la hongroitisation, elle a contribué tout de même au développement de l'idée de nation chez les roumains de Bihor.